

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН У ПОСТРАДЯНСЬКИХ ІСТОРІОГРАФІЯХ

Інтерпретація «власної» етнічної історії для східнослов'янських історіографій завжди була та залишається не лише одним із об'єктів, який потребує ґрунтовного наукового дослідження, але й одним із основних засобів самовизначення кожної з національних історіографічних парадигм. Це стало особливо помітним на сучасному (пострадянському) етапі, коли східні слов'яни вперше мають одночасну можливість незалежного політичного, етносоціального та культурного розвитку. Поява незалежних держав, у яких домінуючими етносами є східнослов'янські спільноти, зумовила і нові тенденції концептуального переосмислення етнічної історії цих спільнот, які щоправда не завжди відзначаються об'єктивністю та неупередженістю. Крім відвертої політичної заангажованості деяких поглядів, пошуку істини в цьому напрямі істотно шкодять також бажання певних авторів «відшукати» у слов'янській давнині етнічні сенсації, а з іншого полюсу – небажання вести конструктивні дискусії з представниками різних наукових таборів щодо цієї, дійсно непростой проблематики. Зайвим тому підтвердженням є власне і відсутність на нинішньому етапі глибокої історіографічної рефлексії з цього приводу і в українській, і в російській, і в білоруській історичній науках.

Хоча аналіз сучасної історіографії етнічної історії східних слов'ян дозволяє відзначити й доволі ґрунтовне просування у напрямі її об'єктивізації, позбавленої упередженості та телеологічних інсинуацій. Слід також констатувати, що означена проблема виходить по суті за рамки винятково фахової історії, але й перетворюється на цілком реальний інструмент конст-

руктивістських концепцій сучасних національних історіографій. Як зауважив Л. Горізонтов, «за наявності загальних типологічних рис, у різних країнах склалися специфічні історіографічні ситуації, що наповнюють національність науки реальним змістом»¹. Відтак, «сучасні процеси у пострадянських державах неможливо збагнути, ігноруючи етніцизм, тобто постійне використання етнічного фактора в ідеології та політиці»². У межах сучасних національних історіографій дедалі більше з'являються різноманітні етнічні стереотипи, а водночас відбулася актуалізація питання щодо визначення власного національного «я» й окреслення «образу Іншого»³. У межах «нових» східнослов'янських держав такими «іншими» насамперед виявилися саме спільноти східних слов'ян, зокрема їхній етнічний розвиток. Як зауважує О. Шутова, постмодерністськи налаштовані дослідники показали, що поняття про «Іншого» в процесі самоідентифікації має вирішальне значення, оскільки його наявність виявляється постійним і необхідним фактором ідентифікації⁴. Форматування ж власного етнічного «я» можливе, як відомо, тільки в умовах бінарної опозиції «ми» – «вони».

Дослідження сучасних етноісторіографічних стереотипів, зокрема у східнослов'янських історіографіях, дозволить, на наш погляд, значно об'єктивніше реконструювати й етнічну історію східнослов'янських спільнот, а також сприятиме розвитку так званої етнічної імагології в межах сучасної історичної науки, як засобу подолання негативних упереджень на науковому, політичному та побутовому рівнях. З позицій імагології досліджує «картину слов'янського світу» російський етнолог А. Мильніков, який трактує цю дисципліну «як науку про ті чи інші уявлення та образи (картини)», предметом якої «має стати комплексне дослідження генези та функціонування ендо- і екзоуявлень і образів щодо етнічних спільнот на колективних, групових і особистісних рівнях»⁵.

Потрібно зупинитися й на тенденції нинішньої надмірної політизації й ідеологізації проблеми етнічної історії східних слов'ян. Щоправда не можна не відзначити, що згадана традиція має доволі давнє коріння, починаючи ще з дискусій довкола так званої «норманської теорії» у середині XVIII ст. М. Фуко свого

часу зауважив, що нерідко саме влада визначає, що є «знанням» і що ним не є⁶. Тим більше там, де етнічність набуває політичних прав, слід говорити про політизацію й інституціоналізацію етнічності. А це, на думку В. Шнірельмана, веде до етнізації історії, причому дослідження етногенезу стає важливою інтелектуальною основою націєбудівництва, що «служить легітимізації сучасної політики та сприяє ефективній політичній мобілізації»⁷. Крім цього, вчені-гуманітарії відчують на собі тиск як суспільної думки своїх країн, так і держав⁸.

У результаті чимало істориків наголошують, що саме через політичні пристрасті дотепер багато питань етнічної належності слов'ян не з'ясовані та зумовлюють суперечки⁹. Характерним епізодом щодо політизації проблеми є спроба президента РФ В. Путіна «відшукати» етнополітичну прабатьківщину східних слов'ян поза межами нинішньої території України, зокрема на таку роль претендувала Стара Ладога¹⁰. Незважаючи на в цілому невдалу спробу «піднести Ладогу» до рівня ядра російського державоутворення, цей новітній міф все ж таки зайняв свою нішу в сучасній російській історіографії етногенезу східних слов'ян¹¹.

Виходячи з описаного вище становища, необхідно також зауважити ще одну (до того ж не зовсім приємну?) деталь, яка підкреслює певну дратівливість для сучасної російської історіографії не лише «втрати» Києва (в етнополітологічному фреймі), але й контролю за українським історіописанням. Звідси доволі чітко простежуються дві не вповні конструктивні тенденції дослідження етнічної історії східних слов'ян. По-перше, бажання (очевидно, за старою звичкою) неодмінно здобути якусь «перемогу» над українською історіографією, а по-друге, майже тотальне ігнорування здобутків і напрацювань у визначеній сфері російськими істориками не лише українських, але й білоруських їхніх колег, причому з телеологічним присмаком завідомої їхньої неправдивості.

На цьому тлі прослідковується і тенденція зростання ролі етноцентризму для сучасних східнослов'янських історіографій, у тому числі й української. Досліджуючи цю обставину, Ю. Павленко доходить висновку, що саме з відмовою від системи радянського істмату філософсько-історичне розуміння руху

людства в нашому суспільстві на початку 1990-х рр. зазнало певної, напівсвідомої редукції до рівня розгляду етнічної історії¹². «Етнізація» історії приховує в собі й інші небезпеки, зокрема можливість у майбутньому надміру «політизувати етнічність», що криє істотний конфліктогенний потенціал. Прикладом подібної політизації можуть бути тези, висловлені нещодавно білоруськими дослідниками А. Дзермантом і С. Саньком: «Розгадка нашого (білоруського. – *K.I.*) етногенезу допоможе в розгадці етногенезу росіян і решти слов'ян. І що якщо це якраз та сама голка, на кінці якої – смерть... російського мондіалістського міфу?»¹³. Або: «Етнічна історія Білорусі надто щільно пов'язана з перипетіями політичної історії Східної Європи і, треба думати, ще довгий час буде знаходитись у самій гущі ідеологічних війн в умовах зіткнення цивілізацій»¹⁴. Загалом важко уявити, яким чином етногенез білорусів може зумовити «зіткнення цивілізацій» (у контексті теорії С. Гантінгтона), але переконувати «мондіалістів» доцільніше не гучними політологічними заявами, а науковими історичними й етнологічними фактами.

Необхідно констатувати й значну заідеологізованість сучасної білоруської історіографії етнічної історії східних слов'ян, як зрештою, й продовження традиції вести наукові дискусії в контексті ідеологічної доцільності. Характерним прикладом щодо цього може бути критична репліка Ю. Пацюпи на концепцію «білоруси – слов'яномовні балти» вищеназваних дослідників: «Не менше, коли не більше порочна теорія Дзерманта-Санька і з ідеологічного боку... Їхню впевненість підкріплюють російські ідеологи, в яких концепція автохтонізму викликала жах... Як би це парадоксально не звучало – все ж білоруська культура – мовоцентрична, й будь-який підкоп під [білоруську] мову є „ідеологічною диверсією”»¹⁵. Все ж таки, попри чималу кількість контroversійних положень згаданої теорії, вважати її «ідеологічною диверсією» не менш дискусійно. Скільки за подібними «диспутами» пошуків наукової істини здогадатися не важко.

Не в останню чергу така ситуація пов'язана з відмовою від однобічного методологічного трактування проблеми етногенезу

східних слов'ян. Певним виходом із цієї ситуації, як вважає, наприклад Н. Бондаренко, стало «прагнення ідеологізувати науку вже в новому, націоналістичному ключі»¹⁶. Надмірна пафосність або проповідь винятковості (месіанства), скажімо, українців, що також нерідко зустрічається останнім часом у літературі, завдає фаховим пошукам істини не меншої шкоди. Втім, слід погодитись із В. Бараном і Я. Бараном, що, з іншого боку, подекуди «нас намагаються прив'язати, буквально прищепити до інших сусідніх народів, переконати нас і світову громадськість в тому, що ми їхня менша чи молодша частина, відмовляючи українському народові в самотності його етнічного та історичного розвитку»¹⁷ [16, 5]. Отже, проблема заангажованості національної історіографії не є винятково «внутрішньою», а зумовлена й етноісторіографічними стереотипами сусідів. З огляду на це, подолання заполітизованості, зокрема етнічної історії східних слов'ян, можливе лише завдяки толерантному, неупередженому та фаховому діалогу між представниками всіх сучасних східнослов'янських історіографій і не тільки їх.

Діагностуючи сучасні тенденції східнослов'янських історіографій відносно етнічної історії спільнот, які вони репрезентують, на наш погляд, головною проблемою залишається їхня надзвичайна теоретично-методологічна невизначеність. Вважаємо це передусім наслідком своєрідної дезорієнтації всієї пострадянської історіографії, зумовленої «раптовим» скасуванням радянського ідеологічного контролю у цій галузі знань. Так, російський історик А. Пензін вважає, що «наразі російське наукове співтовариство відносно до інтерпретації науки взагалі являє собою свого роду <„затерянный мир“>»¹⁸. І. Данілевській також недвозначно веде мову про методологічний <разброд>, який «царює практично скрізь», до того ж в умовах, коли «більшість істориків перебуває в явній розгубленості, погано знаючи (не встигнувши засвоїти, зробити своїми) та слабко орієнтуючись в екзотичних для радянських дослідників (якими вони продовжують залишатися) „буржуазних“ наукових течіях і підходах»¹⁹. Досить часто за гучними, але по суті безмістовними висловлюваннями криється елементарна необізнаність, а

подекуди наукове недбальство та вперте небажання з'ясовувати теоретичні проблеми пізнання означеної проблеми.

В українській історіографії, скажімо, спостерігається стійке небажання (а подекуди й банальне ігнорування) ґрунтовно аналізувати теоретичні аспекти етноісторичних досліджень, що зумовлює нерозуміння закономірностей розвитку людських спільнот, як і їхньої таксономічної поліваріантності. Натомість білоруській історіографії дотепер значною мірою властивий саме радянський стиль у царині теоретично-методологічного та термінологічного конструювання досліджень, у тому числі й етноісторичних. Тому й надалі зустрічаються інтерпретації етнічної історії східних слов'ян, згідно стадіально-формаційного підходу²⁰. Істотною теоретично-методологічною похибкою слід визнати й поширене у сучасній білоруській історіографії отожднення етнічних процесів із політичними (етногенез із політогенезом). Так, ми цілком не погоджуємося з твердженням, що «сама поява держави означає прогрес у соціально-суспільному (? – *К.І.*) розвитку етносу»²¹, як і з тим, що «відносини між поняттями „етнос” і „державна” можуть бути розглянуті на основі їхньої загальної дефініції»²². Чомусь цієї дефініції автор не наводить, а натомість переконує, що «етнос і державу об'єднує одне головне завдання – організація функціонування великих людських спільнот». Проте, етнос – це спільнота, котра виникає та існує поза волею людей, а отже, вже у цьому вимірі не може (та й не повинна) виконувати будь-яких завдань.

Закономірним результатом слабкої теоретично-методологічної основи сучасних етноісторичних досліджень є і невизначеність у відповідній поняттєвій оснащеності таких студій, що зумовлює, згідно вислову Т. Попової, «змішування понять»²³. Доволі характерним у цьому контексті є наступне твердження: «Літописні повідомлення про східнослов'янські племена X ст. засвідчують важливі *етнічні зміни* (тут і далі курсив наш. – *К.І.*), що відбулися в їхньому середовищі одночасно з процесами *політичної консолідації*. К. Маркс писав, що „нація” виникає тільки тоді, коли племена, об'єднані одним управлінням, зливаються в єдиний народ. Термін „нація” вжитий тут у значенні „народність”. Отже, йдеться, по суті, про утворення *політичної*

народності»²⁴. Задаймося услід за Е. Кінаном, аж ніяк не риторичним питання: «Як можна обговорювати питання „нації” та „етнічності” на прикладі передмодерного суспільства, де перше питання майже нічого не означало?». Те саме стосується й терміну «народність», якщо він у вище цитованому твердженні вжитий замість поняття «нація». Якщо ж мова йде про утворення «політичної народності», то втрачається етнологічна сутність останнього терміну, а відтак, констатація «етнічних змін» у середовищі східнослов'янських племен не доводить нічого, оскільки в етнології давно відомо, що етнічна і політична сфери не тотожні й не взаємовизначальні одна для іншої. В цілому мусимо констатувати, що, на жаль, більшість дослідників етнічної історії східних слов'ян зовсім не намагаються пояснити, що вони мають на увазі під тим чи іншим застосованим поняттям і наскільки коректним є його залучення.

Подібна термінологічна невизначеність не дозволяє дослідникам провести і чітку межу власне між етнічним і соціальним, як і з'ясувати теоретичну специфіку їхнього симбіозу – етносоціальної специфіки спільнот людей. Тому дотепер можемо натрапити на не зовсім правомірні ототожнення, наприклад, що «етнос – це не біологічна, але перш за все соціальна категорія»²⁵ (адже, у такій інтерпретації етнос – це винятково етнічна категорія, яка включає і біологічні, і соціальні компоненти). Тому не доводиться дивуватися, що, зрештою, дослідник приходить до ототожнення з етносом такої суто соціальної категорії, як держава: «Якщо розуміти народність як соціальний або соціокультурний організм, висновок про вирішальну роль держави в його складанні не може бути поставлений під сумнів»²⁶. Проте, саме у такому ототожненні й полягає основний сумнів, адже народність становить собою не суто етнічний, а етносоціальний організм²⁷, для якого політичні фактори хоч і є важливими, проте далеко не визначальними (середньовічні імперії (Римська, Франкська, Візантійська) якнайкраще доводять цей факт).

Необізнаність істориків із етнотеоретичними аспектами зумовлює й інші контроверсійні припущення, наприклад, щодо так званої «безетнічності» населення Київської Русі. Так,

О. Моця стверджує: «На наш погляд, для кінця I – початку II тис. н. е. більшість людей у Східній Європі, насамперед селяни, була в сучасному розумінні цього терміну безетнічною»²⁸. В іншій праці він пояснює цю «безетнічність» населення тим, що відносно того періоду, начебто, «ще не можна говорити про існування російської, української та білоруської націй чи хоча б народностей»²⁹. Однак, крім того, що і нація, і народність не є суто етнічними спільнотами людей, а отже, не обов'язково повинні мати спільну етнічність (скажімо, сучасна російська нація), безетнічність неможлива вже як явище в соціальному просторі, адже іноетнічні спільноти чітко відрізняють «ми» від «вони».

Істотна термінологічна плутанина присутня й у дослідженнях білоруських учених. Ось характерний приклад: «Східні слов'яни, котрі мешкали на території сучасної Білорусі, були об'єднані в племена кривичів, дреговичі, радимичів. При цьому етнічна самосвідомість на етапі ранньофеодальної державності була переважно племінною»³⁰. Не вдаючись до з'ясування, що розуміє автор під «ранньофеодальною державністю» білорусів, не можна, втім, оминати його характеристику етнічної самосвідомості як «племінної». Крім того, що встановити і проаналізувати це явище надзвичайно складно навіть на рівні нинішніх етнічних спільнот, приписувати ж йому будь-які епітети на рівні спільнот дописемних і науково неможливо, і методологічно неправомірно. Втім, необхідність уважнішого ставлення до етнотермінології деякі білоруські дослідники чудово усвідомлюють. Так, Ю. Несцярвіч підкреслює: «Сьогодні разом із пошуками нових джерел і адекватної інтерпретації їхніх даних на ґрунті оптимальних теоретичних схем, найбільш істотним за розробки етнічної історії білорусів є саме уточнення та вдосконалення етнічної та етноантропологічної термінології»³¹.

Чимало вчених (особливо старшого покоління) продовжують писати в попередньому ключі, намагаючись використати «лише» нову (для них) термінологію. Однак нові терміни тягнуть за собою доволі складні смислові шлейфи, що надає таким працям досить еклетичного вигляду. З огляду на це, І. Данілевській вважає, що вже назріла необхідність проведення

«інвентаризації» понятійно-категоріального апарату, який застосовується в історіографії впродовж останніх двох століть. Відрадно, що для цього російський вчений пропонує проаналізувати «русько- и украиноязычную историю исторической мысли» з позиції герменевтичного підходу. При цьому, як переконує московський фахівець, особливу увагу, очевидно, варто надати відмінностям у змістовому наповненні одних і тих самих термінів у різних істориків»³². Під час дискусії з приводу цієї статті (вона була доповіддю на одній із українсько-російських конференцій) її учасники наголосили також на необхідності подолання ізольованого розвитку сучасних східнослов'янських національних історіографій³³. Між тим, перебіг етногенетичних процесів у середньовічному слов'янському світі продовжує залишатися чи не найбільш контроверсійною для східноєвропейської науки темою³⁴, що яскраво засвідчує й аналіз сучасних української, російської та білоруської історіографій.

Про це ж ідеться й у вступному слові від Редколегії «Українського історичного журналу» до «круглого столу», проведеного 2001 р. на тему: «Етнічні процеси у середньовічному слов'янському світі», до речі, єдиному поки що (наскільки нам відомо) науковому заході подібного рівня, в межах якого обговорювалися новітні підходи до означеної проблематики представниками всіх сучасних східнослов'янських історіографій. Опубліковані в часописі тексти (а також їхня перепублікація в збірнику «Ruthenica» за 2002 р.) засвідчили, з одного боку, розмаїття поглядів і підходів учених із України, Білорусі та Росії до характеру, змісту та сутності етнічних процесів на Сході Європи за доби середньовіччя, а з іншого – своєрідно охарактеризували стан і перспективи подальшого дослідження цієї проблематики у згаданих країнах³⁵.

Так, однією з характерних рис сучасної української історіографії означеної проблеми є її досить помітна «археологізація». Загалом сьогодні чітко виокремилися три основні напрями у пошуках джерел ранньослов'янської культури. На думку Д. Козака, можна говорити про три наукові школи: краківську, московську та київську, кожна з яких «експлуатує певну ідею»³⁶. Представники зокрема київської школи стали

генераторами багатьох сучасних ідей щодо походження та ранніх етапів розвитку слов'янства³⁷.

Ідеологічний плюралізм, який кардинально змінив українську історіографію за останні десятиліття, покликав до життя й нові тенденції у сфері дослідження етногенезу східних слов'ян. Щоправда не всі з них адекватно підходять до свого предмету дослідження. З погляду В. Рички, через потрясіння початку 1990-х рр. «стараннями професійних патріотів і вчорашніх компартійних пропагандистів» було створено багато «білянаукових праць, покликаних подавити і, сказати б, поліпшити українську історію». Подібними намаганнями «виправити» українську історію дослідник пояснює і «сплеск міфоманії у пострадянському історіографічному просторі, якою Європа перехворіла ще наприкінці XVIII – на початку XX ст.»³⁸. На жаль, у сучасній українській історіографії спостерігається і тенденція не до створення національного міфу засобом фахового історіописання, а до звичайного вигадування історичної минувшини, де досить часто етногенез і українців, і решти слов'ян починається заледве не з палеоліту. Хоча подібні «практики» мають місце й у решті східнослов'янських історіографій. Звісно, подібні «концепції» піддаються конструктивній критиці з боку сучасних науковців, але їхні автори у гонитві за «науковою сенсацією» нічого не хочуть чути й якщо вступають до дискусії – оперують не фактами, а вигаданими (або сфальсифікованими) джерелами (наприклад, так званою «Велесовою книгою»). У деяких монографіях, які пропонують «нову концепцію» етногенезу східних слов'ян, їхні автори, посилаючись на відсутність джерел, керуються лише власними міркуваннями та бажаннями.

Не менш складним питанням для сучасної української історіографії залишається й етнічний розвиток східнослов'янського населення Київської Русі. І якщо ще наприкінці 1990-х рр. О. і П. Толочко переконували, буцімто, «об'єктивно проблема етнічного розвитку Русі не належить до надто складних», адже для цього «наявне велике коло джерел (писемних і археологічних)»³⁹, то вже в середині наступного десятиліття, зокрема П. Толочко, демонструє протилежну позицію: «Дослідження етнічного розвитку епохи Київської Русі переконує, що вирі-

шення цього питання ускладнене значною мірою через нечіткість предмету пошуку»⁴⁰. Водночас, проаналізувавши історіографію цієї проблеми, в тому числі й сучасну, цей український історик слушно підкреслив, що «проблема етнічного розвитку часів Київської Русі як і раніше зумовлює живе зацікавлення серед археологів, істориків, етнологів і філологів і, зрозуміло, потребує подальших її досліджень»⁴¹. Концептуально переосмислити цей етноісторичний процес сьогодні намагаються, крім уже згаданих вчених, також В. Балушок, В. Баран, М. Відейко, Л. Залізник, Ю. Павленко, С. Сегеда, Р. Терпиловський та ін.

Контроверсійністю характеризується й сучасна російська історіографія означеної проблеми. Незважаючи на це, та попри домінування у сучасній російській історіографії попередньої (радянської) парадигми бачення етнічної історії східних слов'ян, все ж таки варто відзначити й присутність нових конструктивних підходів до проблеми, принаймні в контексті дискусій щодо східнослов'янської етнічності, представлених у студіях А. Горського, В. Петрухіна, В. Пузанова. З етнологістичною методикою пов'язані й дослідження рівня етнічної свідомості та самосвідомості східнослов'янського населення Київської Русі, що безумовно також становить важливий сегмент досліджуваної проблематики, зокрема в дискурсі сучасного російського історіописання (І. Ведюшкіна, В. Лімонов). Ця проблема має першорядне значення і в якості «головного факту», що має довести існування єдиної «давньоруської народності». Розуміння проблеми в такому ключі серед російських істориків сьогодні демонструє зокрема А. Лаушкін⁴². Менш категорично до висвітлення цієї проблематики підходить І. Данілевській⁴³.

Мусимо визнати, що, на жаль, концепція давньоруської народності поки що залишається домінуючою у сучасній російській історіографії щодо етнічного розвитку Київської Русі. Причому на рівні історичних праць вона присутня, як правило, без будь-яких критичних застережень і сприймається вченими як сама собою зрозуміла річ. На відміну, скажімо, від сучасної української історіографії, де вона є предметом і досить темпераментних дискусій, і предметом фахового історіографічного аналізу⁴⁴. На рівні ж сучасного російського історіографічного

дискурсу концепція давньоруської народності має й надалі міцні позиції, завдяки науковому авторитету колишніх радянських її апологетів.

Отже, сучасну історіографію можна охарактеризувати як якісно новий етап у розвитку етноісторичних досліджень. Важко не погодитись з думкою, що у сфері вивчення питань загальнослов'янської етноїсторії, зокрема українською наукою накопичений значний досвід, який може бути з успіхом використаний також білоруськими та російськими фахівцями⁴⁵. У цьому контексті досить симптоматичною слід визнати репліку одного з учасників наукового форуму з приводу діалогу російської й української історіографій середньовіччя: «І давайте згадаємо, що у нас є ще один „претендент на давньоруську спадщину” – Білорусь. Давайте інколи заглядувати і туди. Вони теж щось роблять і щось могли б сказати. Принаймні, послухаємо та будемо знати, що вони про нас думають»⁴⁶.

Білоруські історики, як і решта дослідників східнослов'янських старожитностей, також зіштовхнулися нині зі значною кількістю проблем і джерелознавчого, і теоретично-методологічного характеру щодо етнічної історії східних слов'ян. Головними ж тенденціями сучасних досліджень етногенезу білорусів, на думку С. Віцязя, з одного боку, є «виявлення взаємозв'язків, цілісності і особливо наслідування етнічних процесів, які демонструють безсумнівну виразність і оригінальність етнічного обличчя мешканців території Білорусі, а з іншого – спільність їхньої історичної долі з населенням сусідніх територій, перш за все – Росії й України»⁴⁷. Проте, як і більшість його колег, дослідник не йде далі звичайної констатації цієї «потреби», а відтак, залишається незрозумілим, які конкретні кроки в рамках «існуючих концепцій етногенезу білорусів» дозволяють йому говорити про початок останнього з індоєвропейської епохи. У схожому ключі змальовує картину й один із провідних етнологів сучасної Білорусі І. Чаквін⁴⁸.

Аналіз сучасної білоруської історіографії етнічної історії східних слов'ян домонгольського періоду в цілому переконає нас, що серед незалежних білоруських дослідників панівною сьогодні є саме «субстратна теорія», хоч і з різними модифі-

каціями. Витоки цієї концепції сягають ще радянських часів, зокрема досліджень російського археолога В. Седова⁴⁹, який висунув гіпотезу про відчутний вплив «балтського субстрату» на етногенез білорусів (так званий слов'яно-балтський симбіоз). Сьогодні продовжують розробляти «субстратну теорію» Г. Штихов, В. Орлов, Г. Сагановіч, Г. Семянчук, А. Кравцевич, А. Медведєв, Л. Дучиц та ін.

Найбільш же артикульованою проблемою у межах пострадянських східнослов'янських історіографій, своєрідним «каменем спотикання» є концепція давньоруської народності. Найбільш міцні позиції її визнання спостерігаються у Росії та Білорусі, де історіографія етнічної історії східних слов'ян і надалі перебуває в орбіті радянської ідеологічної конструкції «спільної колиски». Характерним у цьому контексті можна визнати епізод, коли сьогодні ця спільнота набуває своєрідного рестайлінгу «під соусом» так званого цивілізаційного підходу, трансформуючись у «давньоруську цивілізацію»⁵⁰. Подібна «модернізація», на нашу думку, істотно суті справи не змінює, а відтак, навряд чи дозволить відшукати нові (невідомі науці) механізми та обставини в реконструкції етногенезу східнослов'янських спільнот.

Аналізуючи сучасні тенденції історіографії щодо етнічної історії східних слов'ян, ми маємо ще раз наголосити на необхідності розширення наукового діалогу між представниками всіх сучасних східнослов'янських історіографій. Це тим більше важливо, з огляду на те, що в останні два десятиліття трансформації національних ідентичностей в Україні, Білорусі та Росії зумовили далеко не однакове ставлення до слов'янознавства загалом. Позитивним варто визнати і висновок російських істориків щодо високого ступеня взаєморозуміння колег із різних країн і глибокого розуміння долі слов'янознавства у пострадянський час на теренах Росії, України та Білорусі»⁵¹.

Підсумовуючи аналіз спроб концептуальних видозмін у сучасних історіографіях стосовно етнічної історії східних слов'ян домонгольського періоду, можемо констатувати, що ця проблематика набула нової актуальності, з огляду на етнополітичні процеси у східнослов'янському ареалі останніх двох

десятиліть. Відмова від попередньої, радянської традиції історіописання та перехід до теоретичного і методологічного плюралізму, значно розширили дослідницькі горизонти, але, на жаль, поки що не набули сформованого вигляду, що зумовлює не завжди чітку позицію багатьох сучасних істориків, у тому числі щодо етногенезу східних слов'ян і їхнього етнополітичного розвитку, принаймні до моменту зникнення Київської Русі. Крім штучної надуманості деяких нових концепцій, має місце й історіографічна традиція, властива радянській ідеологічній системі, насамперед домінування теорії давньоруської народності. Варто відзначити й концептуальну нескристалізованість більшості пропонованих підходів, а також їхню методологічну слабкість і неоформленість. Не менш характерною є й певна «зацикленість» нинішніх дослідників суто на етногенезі «своїх» спільнот, внаслідок чого з їхнього поля зору випадають інші східнослов'янські етноси та загальнослов'янський етногенез, який власне становить їхню початкову стадію. На цьому тлі особливо помітною стає дедалі більша ізольованість національних східнослов'янських історіографій, небажання вчених ґрунтовно аналізувати нові підходи своїх колег із сусідніх держав і на цій основі вести конструктивний науковий діалог.

¹ Горизонтов Л. Етноисториографические стереотипы: к постановке проблемы // Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали Міжнародної конференції, Київ, 15–16 грудня 2005 р.) / Упор. і наук. ред. Г.В. Касьянов. – К., 2008. – С. 7.

² Шнирельман В. Президенты и археология, или что ищут политики в древности: далекое прошлое и его политическая роль в СССР и в постсоветское время // *Ab Imperio*. – 2009. – № 1. – С. 283.

³ Касьянов Г. Націоналізація історії та образ Іншого: Україна і посткомуністичний простір // *Образ іншого в сусідніх історіях...* – С. 15.

⁴ Шутова О.М. Вопрос об идентичности и Другом в (пост) современной историографии // *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: Навук. зб. – Вып. 3 / Рэдкал.: У.Н. Сідарцоў і інш. – Мінск, 2007. – С. 83.*

⁵ Мыльников А.С. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы: Представления об этнической номинации и этничности XVI – начала XVIII века. – СПб., 1999. – С. 12–13.

⁶ Foucault M. Discipline and Punish. The Birth of the Prison. – New York, 1979. – P. 28.

⁷ Шнирельман В. Президенты и археология... – С. 282–283.

⁸ Волков В.К., Горизонтов Л.Е. Исторические судьбы восточного славянства и «национальность» науки // Славянский альманах – 1997. – М., 1998. – С. 9.

⁹ Калашников В.Л. Славянская цивилизация. – М., 1999. – С. 12.

¹⁰ Шнирельман В. Президенты и археология... – С. 302–303.

¹¹ Див. зокр.: Мачинский Д.А. Почему и в каком смысле Ладогу следует считать первой столицей Руси // Ладога и Северная Евразия от Байкала до Ла-Манша. – СПб., 2002; Кузьмин С.Л. Ладога в эпоху раннего средневековья (середина VIII – начало XII вв.) // Исследования археологических памятников эпохи средневековья: Сб. науч. ст. / Под ред. А.В. Виноградова. – СПб., 2008; Алексеев С.В. Славянская Европа V–VIII веков. – М., 2009. – С. 407.

¹² Павленко Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження етногенезу східнослов'янських народів у цивілізаційному контексті // Ruthenica. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 10.

¹³ Дзермант А., Санько С. Етнагенез беларусаў: навука і ідэалогія // ARCHE. – 2005. – № 5. – С. 233.

¹⁴ Там само. – С. 235.

¹⁵ Пацюпа Ю. Куды вядзе лёгіка балцкага аўтахтанізму? // ARCHE. – 2006. – № 1–2. – С. 165–166.

¹⁶ Бондаренко Н.С. Славянский этногенез и становление украинского народа (историографический анализ). – К., 2007. – С. 7.

¹⁷ Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. – К., 2005. – С. 5.

¹⁸ Пензин А. «Затерянный мир», или о деколонизации российских общественных наук // Ab Imperio. – 2008. – № 3. – С. 347.

¹⁹ Данилевский И. Проблемы Киевской Руси в современной российской историографии // Україна-Росія: діалог історіографій / Редкол.: В.Ф. Верстюк та ін. – К.; Чернігів, 2007. – С. 10–11.

²⁰ Див., напр.: Чигринов П.Г. История Беларуси. – 2-е изд., доп. – Минск, 2002. – С. 14.

²¹ Краўцэвіч А. Асноўныя храналагічныя рубяжы этнічнай гісторыі Беларусі // Гістарычны Альманах: навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – Гародня, 2002. – Т. 7. – С. 176.

²² Кравцевич А., Смоленчук А., Токть С. Белорусы: нация Пограничья. – Вильнюс, 2011. – С. 81.

²³ Попова Т. Историография сегодня: три штриха с резюме к проблеме институционального кризиса // *Історіографічні дослідження в Україні*. – К., 2008. – Вип. 19. – С. 63.

²⁴ Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь // *Україна крізь віки*. – Т. 4. – К., 1998. – С. 300.

²⁵ Толочко П.П. Древнерусская народность: воображаемая или реальная. – СПб., 2005. – С. 20.

²⁶ Там само. – С. 23.

²⁷ Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М., 1983. – С. 286–287; Ивангородський К.В. Теоретична інтерпретація і типологізація етносоціальних організмів // *Матеріали до української етнології: Зб. наук. пр. / За ред. Г. Скрипник*. – Вип. 8 (11). – К.: ІМФЕ, 2009. – С. 307–314.

²⁸ Моця О.П. Дві імперії – два етноси? // *Укр. істор. журн. (Далі – УІЖ)*. – 2001. – № 3. – С. 23.

²⁹ Моця О. З «міфів народів світу»: про час появи східнослов'янських націй // *Ruthenica*. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 67.

³⁰ Богданович А.Б. Генезис и эволюция этнической идентичности белорусов // *XXI век: актуальные проблемы исторической науки / Редкол.: В.Н. Сидорцов. (отв. ред.) и др.* – Минск, 2004. – С. 199.

³¹ Несцяровіч Ю. Некаторыя меркаванні адносна даследавання этнічнай гісторыі беларусаў // *Гістарычны Альманах: навуковы гістарычны і крэдазнаўчы часопіс*. – Гародня, 2005. – Т. 11. – С. 195.

³² Данилевский И. Проблемы Киевской Руси в современной российской историографии... – С. 21.

³³ Україна – Росія: діалог історіографій / Редкол.: В.Ф. Верстюк та ін. – К.; Чернігів, 2007. – С. 39.

³⁴ Ричка В. Київсько-руська проблематика в українській історіографії останнього десятиліття // *Україна-Росія: діалог історіографій...* – С. 33.

³⁵ Етнічні процеси у середньовічному слов'янському світі (Матеріали «круглого столу») // *УІЖ*. – 2001. – № 3. – С. 3.

³⁶ Козак Д.Н. Венеди. – К., 2008. – С. 11.

³⁷ Залізник Л.Л. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? // *Магістеріум*. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 83.

³⁸ Ричка В. Київсько-руська проблематика в українській історіографії останнього десятиліття... – С. 22.

³⁹ Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь... – С. 288.

⁴⁰ Толочко П.П. Древнерусская народность: воображаемая или реальная... – С. 11.

⁴¹ Там само. – С. 60.

⁴² Лаушкин А.В. К вопросу о развитии этнического самосознания древнерусской народности («хрестеяни» и «хрестьяньскыи» в памятниках летописания XI–XIII вв.) // Средневековая Русь. – М., 2006. – Вып. 6.

⁴³ Данилевский И. Древнерусская государственность и «народ Русь»: возможности и пути корректного описания // *Ab Imperio*. – 2001. – № 3. – С. 163–165.

⁴⁴ Див. зокр.: Залізник Л.Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність // Пам'ять століть. – 1998. – № 6; Залізник Л.Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001. – Вип. 9; Залізник Л.Л. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? // *Магістеріум*. – К., 2003. – Вип. 11; Юсова Н.М. Генеза концепту «давньоруська народність» у радянській історичній науці // УІЖ. – 2001. – № 6; Юсова Н.М. Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – Вінниця, 2005; Юсова Н. Як «скресає крига» над «искаженими» дискурсами «професіоналів» // Український історичний збірник. – К., 2008. – Вип. 11; та ін.

⁴⁵ Бондаренко Н.С. Славянський етногенез... – С. 5.

⁴⁶ Україна – Росія: діалог історіографій... – С. 40.

⁴⁷ Віцязь С. Поліэтнічная (індаеўрапейская) канцэпцыя этнагенезу беларусаў і яго перыядызацыя // *Беларусіка – Albaruthenica*. – Кн. 21: Гісторыя, культуралогія, мастацтвазнаўства / Рэдкал.: В. Скалабан (гал. рэд.) і інш. – Мінск, 2001. – С. 28.

⁴⁸ Чаквін І. Походження білорусів. Сучасна історіографія проблеми // Народна творчість і етнографія. – 2009. – № 6. – С. 13.

⁴⁹ Седов В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. – М., 1970.

⁵⁰ Див. зокр.: Поляков А.Н. Киевская Русь как цивилизация. – Оренбург, 2010.

⁵¹ Робинсон М.А., Горизонтов Л.Е. Славяноведение в восточнославянских странах перед вызовами современности: информация о научном проекте // Российские и славянские исследования: Науч. сб. / Редкол.: А.П. Сальков и др. – Минск, 2008. – С. 352.